

2. הקורקבן הקדוש – הכרת השואל והשאלה

כל עניינה של פסיקה הוא לדמות מילתא מהמציאות למילתא מההלכה, וכמובן שעל הפוסק להיות בטוח בדמיון שביניהם.

לשם כך הרב הפוסק חייב להיות בקי בהלכה, אך אין די בכך. עליו להכיר היטב גם את המציאות. אין די בכך שהוא חכם, עליו להיות גם פיקח.

הגר"א ביאר את המקרא במשלי¹⁷, "אל תתן שנה לעיניך ותנומה לעפעפיך", שהדיין נדרש לערנות בשני תחומים: פנימי (עיניך) וחיצוני (עפעפיך). וכך כתב:

שהלומדים אינן צריכין להיות בקיאים, רק בדין תורה... אבל הדיינים צריכין להיות בקיאים גם בטבעו של עולם, בכדי שלא יהיה דין מרומה – דאם לא היה בקי בעניינים, אף שיהיה בקי בדין תורה, לא יצא הדין אמת לאמתו. כלומר: אף על פי שיפסוק אמת, לא יהיה לאמתו, כי אפשר הוא דין מרומה. ולכן צריך הדיין להיות בשניהם בקי. ולכן כתיב כי השוחד יעוור עיני חכמים וכתוב כי השוחד יעור עיני פקחים, והיינו חכם בעיני תורה ופקח בעיני עולם.

דרישה זו מן הפוסק, שיבין היטב גם בענייני העולם, מקור יש לה לא רק בדברי אגדה אלא אף בדברי ההלכה של רבותינו הראשונים והאחרונים.

מן הראשונים נזכר את דברי הר"י מיגש שכתב¹⁸:

וכבר באו לידי תשובות קצת אנשים בדברים שהורו בהם והם חושבים שהורו כדין ושהוא ברור כשמש והם סעו בהוראתם ותלו הדבר ההוא אל מקום בלתי מקומו ולמדו הדין ממקום שאין ללמוד אותו ממנו, וכבר היה בין הדבר שדנו בו ובין ההלכה שנתלו בה לאותו הדין חילוק דק ודקדוק נעלם ונסתר ולא הרגישו בו והיו לוקחים ההלכה בכללה כפשטה ולא הרגישו בחילוק הדק שבה ומדמין הנדון שלהם לה ואינם מרגישים בחילוק הדק שביניהם.

מדברי אחד מגדולי הראשונים נדלג לדברי אחד מגדולי הדורות האחרונים. כתב החזן אי"ש¹⁹:

ביורר משפט בבחינת הלכה למעשה, נחלק לעיונים שנים, העיין הראשון להניף הסלת הנקי סעיפי המשפט התוריים, ואחריו עיון השני החדירה

17. משלי (ו, ד).

18. שו"ת ר"י מיגש, סימן קיד.

19. קובץ איגרות, חלק א, סימן לא, עמודים נו – נז.

בהעובדא הנוכחת לפנינו במעלותיה ומגרעותיה ובדיוק משקל של כל פרק מפרקיה, כדי להתאים את הנידון אל סעיף ההלכה המכוון עליו, ומדוברים המכשולים של ההתאמה כוזבת, מהמכשולים ביסוד ההלכה, זאת אומרת אף שאין הדיין אומר על מותר אסור ועל אסור מותר בכל זאת הוא נכשל בהמעשה שבא לידו ומחליט בכח מדומה שזו שבא לידו היא של הסעיף הידוע, בעת שהעלים עין מקו דק רב הערך בפלילת המשפט הנבנה תמיד על קוים שכליים דקים, ובהעלמה זו הוציא משפט מעוקל מעוות לא יוכל לתקן.

ובשל העיון האחרון נשללה ההוראה מן ההמון אף בדברים שהאסור והמותר מפורסם תכלית הפרסום ונתנה לחכמים שבכל דור לחקות לאשורה של כל שאלה המופיעה מזמן לזמן שהחכמים יפתרוה מנקודת עיון מקיף והסתכלות בהירה.

ובכן, הקושי העיקרי בפסיקת ההלכה הוא ביישום ההלכה במציאות המסוימת. הרב חיים אייזנברג²⁰ סמך רעיון זה על הכתוב²¹: "ובאת אל... השפט אשר יהיה בימים ההם". וכך הסביר: "הרב צריך להבין את רוח הזמן. הוא צריך להיות שייך לימים ההם... שומה על הרב להיות מצוי בתוך העידן שלו, כי רק כך הוא יכול לפסוק הלכה כראוי".

אמור מעתה: הפוסק נדרש להכיר היטב את השואל ואת הנושא בכדי לפסוק. מכאן נגזרת הבעייתיות שבפסיקה מתוך ספרות השאלות והתשובות. זה היה חששו הגדול של ד"ר דניאל אידנסון כשהוציא לאור את המפתח הכללי לשו"ת אגרות משה²², וכך כתב²³:

יצוין שמפתח זה לא נכתב על מנת לאפשר פסיקת הלכה על ידי רפרוף קצר בחומר. רבי משה (פיינשטיין) פרסם מכתבים אלה על מנת לאפשר לתלמידי חכמים בשלים ללמוד את סברותיו ואת גישותיו למגוון רחב של נושאים. הפסקים המבוטאים בכל איגרת מושפעים במידה רבה מהעובדות שהוצגו על ידי השואל. שינוי קל בנסיבות יכול לשנות באופן דרסטי את המסקנה. על כן, תרגום מדויק של התשובה איננו שווה לקבלת פסק ישיר ממנו או מכל רב, ואין לסמוך רק עליהם לשם פסיקת הלכה למעשה...

נדגים את העיקרון הזה בדוגמאות אחדות.

20. רבה של וינה. על מדין, עמוד 252.

21. דברים (יז, ט).

22. יד-משה, ניו יורק, תש"ן.

23. בהקדמה, בתרגום חופשי מאנגלית.